

Sławomir PASTUSZKA *

ZMIANY W SPÓJNOŚCI GOSPODARCZEJ I SPOŁECZNEJ NIEMIECKICH LANDÓW W LATACH 2000–2015

(Streszczenie)

Celem artykułu jest ustalenie, czy między niemieckimi landami występuje zjawisko spójności gospodarczej i społecznej. Do osiągnięcia tego celu wykorzystano metody: analizy literatury przedmiotu, statystyki opisowej, rozproszenia oraz analizy skupień. Badanie opiera się na danych Federalnego Urzędu Statystycznego (Destatis) i obejmuje takie zmienne, jak PKB per capita, wynagrodzenia brutto, wskaźnik zatrudnienia oraz stopy bezrobocia. Badaniem objęto lata 2000–2015, wyodrębniając jednocześnie podokres 2000–2008, przed globalnym kryzysem finansowym oraz 2008–2015, po rozpoczęciu kryzysu.

Analiza wykazała, że dysproporcje w poziomie rozwoju gospodarczego i społecznego między landami (wschodnimi i zachodnimi) Niemiec zmniejszają się bardzo powoli i stwierdzenie to dotyczy zarówno okresu przed wybuchem kryzysu, jak i po jego wystąpieniu. W analizowanym przedziale czasowym stosunkowo najszybciej przebiegał proces nadrobienia dystansu w poziomie PKB, następnie w poziomie wynagrodzeń, a najwolniej w poziomie zatrudnienia i bezrobocia. Jednak pomimo nadrobienia zaległości rozwojowych, nadal landy wschodnie i landy zachodnie dzieli wyraźny dystans w podstawowych wskaźnikach ekonomicznych.

Słowa kluczowe: spójność gospodarcza i społeczna; Niemcy; PKB; wynagrodzenia brutto; wskaźnik zatrudnienia; stopa bezrobocia

Klasyfikacja JEL: O10, O11, O15

1. Wstęp

Współczesne Niemcy dzielą się na 16 krajów związkowych, do 1990 r. wchodzących w skład dwóch odrębnych państw, wyraźnie zróżnicowanych pod względem poziomu rozwoju. Różnice te były widoczne zarówno w jakości infrastruktury

---

* Dr, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydział Prawa, Zarządzania i Administracji; e-mail: spastuszka@op.pl

tury technicznej, jak i nowoczesności gospodarki i zamożności społeczeństwa. Po zjednoczeniu w 1990 r. wystąpiła naturalna potrzeba zmniejszania tych dysproporcji. Niezbędnymi do tego celu we wschodnich landach były zasadnicze zmiany instytucjonalne, techniczne i organizacyjne, wymagające bardzo dużych nakładów finansowych. Dzięki nim zmodernizowano przede wszystkim infrastrukturę komunikacyjną i mieszkaniową, dostosowano sposób działania przedsiębiorstw do wymogów gospodarki rynkowej, zastosowano działania osłonowe w sferze socjalnej, prowadzące do łagodzenia ubóstwa dochodowego. Z wcześniejszych analiz wynika, że nadrabianie opóźnień w rozwoju wschodnich landów sprzyjające spójności wszystkich krajów związkowych dokonywało się głównie w pierwszej połowie lat dziewięćdziesiątych. W kolejnych latach uległo spowolnieniu, a od 1997 r. różnica między wschodnimi a zachodnimi landami w poziomie PKB per capita ulega tylko niewielkim zmianom¹. Zweryfikowanie takiego stwierdzenia wywołało potrzebę przeprowadzenia pełniejszej analizy spójności między landami z uwzględnieniem najbardziej aktualnych wielkości statystycznych. Podstawowym celem artykułu jest ocena dynamiki procesów ekonomicznej i społecznej spójności niemieckich krajów związkowych w latach 2000–2015.

Podjęto próbę odpowiedzi na pytanie, czy w analizowanym okresie doszło do zwiększenia spójności między landami, a jeżeli tak, to jakie jest tempo tego procesu i których elementów ono dotyczy. Spośród różnych wskaźników statystycznych przytaczanych w literaturze przedmiotu, pomiaru poziomu spójności ekonomicznej i społecznej dokonano z uwzględnieniem wielkości PKB per capita, wysokości wynagrodzeń, wielkości zatrudnienia oraz stopy bezrobocia². Wykorzystano dane statystyczne Federalnego Urzędu Statystycznego (Destatis)³.

2. Spójność – uwarunkowania i rodzaje

Spójność jest pojęciem używanym na gruncie wielu nauk. Według P. Churskiego najczęściej oznacza ona zgodność własności pewnych obiektów, ich podobieństwo do wzorca lub też zgodność przebiegu procesów prowadzących od jed-

¹ M. Götz, *Konwergencja dochodów w Niemczech w latach 1991–2007*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2010/72/1, s. 93–113.

² S. Golinowska, E. Kocot, *Spójność społeczna. Stan i perspektywy rozwoju społecznego kraju w przekrojach regionalnych*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013, s. 24–27.

³ Strona internetowa: <https://www-genesis.destatis.de/>

nego do drugiego stanu obiektu⁴. Spójność oznacza także łączenie w całość, czyli integrację poprzez kształtowanie powiązań. P. Śleszyński wydzielił cztery podstawowe znaczenia spójności: współzależność elementów (spoistość), wewnętrzną unifikację (podobieństwo, brak zróżnicowania), komplementarność, czyli wzajemne uzupełnianie lub dopełnianie się, oraz porównywalność cech i (lub) prawidłowości rozwoju⁵.

W naukach ekonomicznych głównym obszarem zainteresowania jest spójność gospodarcza i społeczna. GUS przyjmuje, że spójność gospodarcza oznacza zmianę struktur gospodarczych prowadzącą do trwałego rozwoju gospodarczego, przy jednoczesnym wysokim poziomie konkurencyjności gospodarczej. Można ją osiągnąć poprzez współpracę między poszczególnymi elementami systemu ekonomicznego, obniżanie kosztów transakcyjnych, harmonizowanie relacji między podmiotami gospodarczymi i ich instytucjonalnym otoczeniem. Najczęściej analiza spójności ekonomicznej koncentruje się na porównaniu poziomu aktywności gospodarczej w regionach w stosunku wielkości średnich w kraju i UE. Jej podstawowym miernikiem jest wskaźnik produktu krajowego brutto przeliczony na mieszkańca⁶. Spójność społeczna jest wyrazem takiego rozwoju, który zapewnia dostęp do rynku pracy mieszkańców, równomierną społecznie i przestrzennie poprawę warunków życia, wzrost jakości kapitału ludzkiego oraz społeczną partycypację. Można go osiągnąć poprzez eliminowanie barier w mobilności poziomej i pionowej ludności, przewyżczeniu różnic w poziomie wykształcenia, w możliwości awansu zawodowego i materialnego⁷. Poziom tej spójności Komisja Europejska najczęściej mierzy za pomocą stopy bezrobocia oraz wskaźnika zatrudnienia⁸.

⁴ P. Churski, *Spójność a przestrzeń – dylematy polityki regionalnej*, w: L. Mierzejewska, M. Wdowicka (red.), *Problemy rozwoju lokalnego i regionalnego na początku XXI wieku*, Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, ser. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna 2011/15, s. 99–108.

⁵ P. Śleszyński, *Przestrzeń – region – terytorium. Wokół „Zielonej Księgi w sprawie spójności terytorialnej”*, w: *Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej. Polski wkład w debatę*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009, s. 92.

⁶ *W drodze do spójności. Polskie regiony 2007–2013*, Główny Urząd Statystyczny 2016, s. 7.

⁷ G. Gorzelak, *Rozwój polskich regionów a polityka spójności Unii Europejskiej*, w: G. Gorzelak (red.), *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2007, s. 12–33.

⁸ *Inwestycje na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. Szósty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej*, Komisja Europejska, Bruksela 2014.

Od czasu przyjęcia Jednolitego Aktu Europejskiego spójność gospodarcza i społeczna stała się celem polityki regionalnej i miarą jej oceny⁹. Uznano, że dążenie do spójności oznacza wysiłek nakierowany na osiągnięcie zbieżności, czyli do zmniejszania różnicowań regionalnych w obrębie Unii Europejskiej. Priorytetowe znaczenie spójności zostało wzmocnione w art. 3 Traktatu Lizbońskiego poprzez wprowadzenie elementu terytorialnego spójności¹⁰. Występuje wiele prób jego zdefiniowania¹¹. Najogólniej spójność terytorialna stanowi sieć wzajemnych powiązań wielu aspektów współczesnej przestrzeni życiowej¹². Powinna ona oznaczać harmonijny, zrównoważony i policentryczny rozwój różnego rodzaju terytoriów¹³. Według Agendy Terytorialnej Unii Europejskiej (ATUE) może go zapewnić realizacja sześciu priorytetów¹⁴:

- wzmocnienie policentrycznego rozwoju oraz innowacji,
- nowe formy partnerstwa i zarządzania terytorialnego między obszarami miejskimi i wiejskimi,
- wspieranie regionalnych klastrów o charakterze innowacyjnym,
- wzmocnienie i rozbudowa sieci transeuropejskich,
- transeuropejskie zarządzanie ryzykiem z uwzględnieniem efektów zmian klimatycznych,
- wzmocnienie struktur ekologicznych oraz zasobów kulturowych.

3. Ogólna charakterystyka niemieckich landów

Niemcy są podzielone na 16 regionów administracyjnych, czyli krajów związkowych, zwanych w języku niemieckim Länder¹⁵. Terytorium trzech landów (Stadtstaat) stanowi obszar administracyjny jednego z trzech wielkich miast:

⁹ Art. 23 Jednolitego Aktu Europejskiego (*Single European Act, SEA*), Dz. U. L 169 z 29.06.1987.

¹⁰ Art. 3 Traktatu o Unii Europejskiej i Tytuł XVIII Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersje skonsolidowane), Dz. U. UE 2016 C 202 z 07.06.2016.

¹¹ S. Pastuszka, *Rola Narodowego Programu Przebudowy Dróg Lokalnych w kształtowaniu spójności terytorialnej województwa świętokrzyskiego*, Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae 2016/2, s. 263–275.

¹² *W drodze do spójności. Polskie regiony 2007–2013*, Główny Urząd Statystyczny 2016, s. 7.

¹³ *Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej. Polski wkład w debatę*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.

¹⁴ J. Szlachta, *Spójność terytorialna wymiarem traktatowym polityki strukturalnej Unii Europejskiej*, Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego, nr 85, Warszawa 2011, s. 191–214.

¹⁵ Poszczególne landy są zróżnicowane pod względem struktury administracji publicznej. Zob. szerzej: *Sytuacja gospodarcza, społeczna i terytorialna Niemiec* (Obszar Metropolitalny Rhein-Necar), Parlament Europejski, Dyrekcja Generalna ds. polityki wewnętrznych Unii, Bruksela 2010.

Berlina, Bremy i Hamburga. Sześć landów, zaznaczonych kolorem jasnym na rysunku 1, jest zlokalizowanych na terenie byłej Niemieckiej Republiki Demokratycznej, a dziesięć – Republiki Federalnej Niemiec.

RYSUNEK 1: Podział Niemiec na landy

Źródło: opracowanie własne.

Landy różnią się znacznie pod względem powierzchni, liczby mieszkańców, gęstości zaludnienia. Największym jest Bawaria (zajmująca 70 550 km²), a następnie Dolna Saksonia (47 592 km²), Badenia-Wirtembergia (35 751 km²) i Nadrenia Północna-Westfalia (34 112 km²). Zrozumiałe, że do najmniejszych należą miasta federalne: Brema (419 km²), Hamburg (755 km²) i Berlin (892 km²).

Najludniejszymi są Nadrenia Północna-Westfalia (17,8 mln mieszkańców), Bawaria (12,8 mln) i Badenia-Wirtembergia (10,8 mln). Najmniej mieszkańców liczą: Brema (671 tys.), Hamburg (755 tys.) i Saara (995 tys.). Z wyjątkiem Berlina wszystkie wymienione landy wchodziły w skład Republiki Federalnej Niemiec. Jest rzeczą naturalną, że największa gęstość zaludnienia występuje

w miastach stanowiących samodzielne landy: w Berlinie na każdy kilometr kwadratowy przypada 3,5 tys. osób, w Hamburgu – 2,3 tys. i w Bremie – 1,6 tys., a najmniejsze zagęszczenie ludności rejestrowane jest w najmniej zurbanizowanych landach wschodnich: Meklemburgii Pomorza Przednim (69 osób na km²) i Brandenburgii (84)¹⁶.

TABELA 1: *Ogólna charakterystyka landów Niemiec*

Land	Powierzchnia	Stolica	Ludność w 2015 r.	
			tys. os.	na 1 km ²
Niemcy	357 385,20	Berlin	82 176,0	230
Badenia-Wirtembergia	35 751,34	Stuttgart	10 879,6	304
Bawaria	70 550,07	Monachium	12 843,5	182
Brema	419,20	Brema	671,5	1 599
Dolna Saksonia	47 592,82	Hanower	7 926,6	167
Hamburg	755,30	Hamburg	1 787,4	2 366
Hesja	21 114,90	Wiesbaden	6 176,1	293
Nadrenia Północna-Westfalia	34 112,51	Düsseldorf	17 865,5	524
Nadrenia Palatynat	19 854,45	Moguncja	4 052,8	204
Saara	2 568,69	Saarbrücken	995,6	388
Szlezwik-Holsztyn	15 802,49	Kilonia	2 858,7	181
Niemcy Zachodnie	248 521,80		66 057,4	266
Berlin	891,75	Berlin	3 520,0	3 861
Brandenburgia	29 654,36	Poczdami	2 484,8	84
Meklemburgia-Pomorze Przednie	23 213,74	Schwerin	1 612,3	69
Saksonia	18 449,39	Drezno	4 084,8	221
Saksonia Anhalt	20 451,74	Magdeburg	2 245,7	110
Turyngia	16 202,38	Erfurt	2 170,7	134
Niemcy Wschodnie (bez Berlina)	107 971,60		12 598,2	117
Niemcy Wschodnie (z Berlinem)	108 803,00		16 118,2	148

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Grad der Verstädterung nach Fläche, Bevölkerung und Bevölkerungsdichte am 31.12.2015.

¹⁶ W niektórych okręgach w północnej Brandenburgii na 1 kilometr kw. mieszka tylko ok. 50 osób. Statistisches Jahrbuch. *Deutschland und Internationale*, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2014, s. 14, 30.

4. Metoda badania i dane

Badaniem objęto cztery wskaźniki makroekonomiczne: PKB per capita, wynagrodzenie brutto¹⁷, wskaźnik zatrudnienia oraz stopę bezrobocia. Najbardziej syntetycznym wskaźnikiem rozwoju ekonomicznego jest wielkość PKB per capita, stanowiąca miarę kondycji gospodarczej poszczególnych landów. Jednak nie w pełni odzwierciedla on rzeczywistość ekonomiczną i społeczną¹⁸. Dlatego badaniem objęto także wysokość wynagrodzeń skorelowaną z rodzajem prac wykonywanych w różnych sektorach gospodarki¹⁹.

Podstawą oceny spójności społecznej jest analiza stopy zatrudnienia (relacja osób pracujących w wieku 15–64 lat do ogólnej liczby osób w tym wieku). Wielkość wskaźnika zatrudnienia odzwierciedla zdolność dostosowania gospodarki do wykreowania popytu na pracę oraz zapewnienia takich zasobów ludzkich, które mają odpowiednie kwalifikacje (na które popyt zgłasza rynek) i cechują się motywacją do świadczenia pracy. Niska wartość wskaźnika zatrudnienia świadczy o niespełnieniu warunków utrzymania wysokiego popytu na pracę i dostosowanych doń cech podaźowych zasobów pracy. Drugą miarą oceny spójności społecznej jest stopa bezrobocia obrazująca stopień niewykorzystania zasobów pracy²⁰.

Mimo że badane zmienne są ze sobą skorelowane, to jednak ich uwzględnienie pozwala szerzej ocenić zjawisko spójności wśród niemieckich landów. Dla zapewnienia terytorialnej porównywalności użyte wskaźniki prezentują wartości liczbowe w przeliczeniu na osobę oraz wartości procentowe w relacji do średniej ogólnoniemieckiej. W badaniu wykorzystano także ilościową, względną miarę dyspersji, czyli współczynnik zmienności wyrażony w procentach jako stosunek odchylenia standardowego analizowanego wskaźnika do jego średniej arytmetycznej wartości. Analizowany okres 2000–2015 podzielono na lata 2000–2008, przed światowym kryzysem gospodarczym i lata 2008–2015, po jego wystąpieniu.

¹⁷ Wszystkie dane dotyczące PKB na mieszkańca i wynagrodzenia wyrażone są w cenach stałych z 2015 r. PKB w cenach bieżących we wszystkich landach zdeflowano jednorodnym deflatorem CPI dla całej gospodarki.

¹⁸ *Opinion of the European Committee of the Regions – Indicators for territorial development – GDP and beyond*, Official Journal of the European Union (2016/C 120/05).

¹⁹ **J. Strzelec**, *Teoretyczne podstawy budowania konkurencyjności przedsiębiorstw*, w: *Zdolności konkurencyjne przedsiębiorstw regionu świętokrzyskiego w świetle wejścia do Unii Europejskiej*, Studia i Materiały, nr 3, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1999, s. 217–218.

²⁰ Sama stopa bezrobocia nie jest jedynym i najlepszym miernikiem zmiany sytuacji na rynku pracy z powodu zjawisk bezrobocia ukrytego i emigracji zarobkowej.

5. Analiza empiryczna spójności ekonomicznej i społecznej

Wielkość PKB w przeliczeniu na mieszkańca w przekroju landów była w analizowanym okresie istotnie zróżnicowana (tabela 2). W 2000 r. najwyższą wartość tego wskaźnika kształtującego się na poziomie 58,3 tys. euro odnotowano w Hamburgu, o prawie 80% większą od średniej wartości w Niemczech i o 190% od wskaźnika odnotowanego w landzie o najniższym PKB per capita.

TABELA 2: PKB per capita (w cenach stałych) w landach Niemiec

Land	2000		2008		2015		Zmiana 2015–2000	
	tys. euro	%	tys. euro	%	tys. euro	%	%	w p.p.
Niemcy	32,4	100,0	34,4	100,0	37,1	100,0	114,5	0,0
Badenia-Wirtembergia	37,3	115,0	39,3	114,5	42,7	115,2	114,7	0,2
Bawaria	36,9	114,0	38,2	111,2	43,1	116,2	116,7	2,2
Brema	42,4	130,9	45,8	133,2	47,6	128,3	112,2	-2,6
Dolna Saksonia	29,2	90,2	30,3	88,2	32,9	88,7	112,5	-1,6
Hamburg	58,3	179,8	60,6	176,3	61,7	166,4	105,9	-13,4
Hesja	40,4	124,5	41,8	121,5	43,1	116,1	106,8	-8,4
Nadrenia Północna-Westfalia	32,8	101,1	35,0	101,9	36,5	98,4	111,5	-2,7
Nadrenia Palatynat	29,1	89,9	30,0	87,1	32,8	88,4	112,6	-1,5
Saara	29,8	92,1	33,7	98,1	35,4	95,4	118,7	3,4
Szlezwik-Holsztyn	28,9	89,3	28,7	83,6	30,1	81,2	104,1	-8,1
Berlin	32,2	99,6	33,0	95,9	35,6	96,0	110,4	-3,5
Brandenburgia	21,6	66,6	23,9	69,4	26,5	71,4	122,7	4,8
Meklemburgia-Pomorze Przednie	20,5	63,3	22,7	65,9	24,9	67,1	121,4	3,8
Saksonia	21,4	66,0	24,6	71,1	27,8	74,9	129,8	8,8
Saksonia Anhalt	20,2	62,5	23,3	67,8	25,2	67,9	124,5	5,4
Turyngia	20,4	63,1	22,9	66,6	26,4	71,1	129,0	8,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Destatis.

Hamburg, drugie miasto po Berlinie pod względem liczby ludności, jest dużym ośrodkiem gospodarczym, koncentrującym ważne gałęzie przemysłu (stoczniowy, maszynowy, chemiczny, rafineryjny, hutniczy, elektroniczny, lotniczy). Jest ważną metropolią komunikacyjną – ze względu na największy port handlowy w Niemczech²¹ (po Rotterdamie drugie miejsce w Europie pod względem wielkości przeładunku) Hamburg stanowi węzeł połączeń morskich, lotniczych, kolejowych i drogowych.

Dwa kolejne miejsca pod względem poziomu PKB per capita zanotowały również silnie zindustrializowane Brema i Hesja. Brema jest obok Hamburga dużym portem morskim i ważnym centrum logistycznym oraz ośrodkiem przemysłu stoczniowego. Do atutów gospodarki Hesji należy zaliczyć silnie rozwinięty przemysł chemiczny, farmaceutyczny, lotniczy i transportowy z największym w Niemczech lotniskiem we Frankfurcie nad Menem, przemysł maszynowy, samochodowy, optyczny i elektroniczny. Istotną gałąź gospodarki stanowi sektor usług, w szczególności usług bankowych, ubezpieczeniowych i biznesowych, w tym doradztwa prawnego i podatkowego. We Frankfurcie nad Menem swoją siedzibę mają największe banki Niemiec (Deutsche Bank i Commerzbank), Europejski Bank Centralny i giełda papierów wartościowych (*Deutsche Börse*), w Wiesbaden – największe firmy ubezpieczeniowe (*DBV Winterthur*, *Sparkassen Versicherung*, *Delta-Lloyd-Gruppe*), a w Darmstad – Europejskie Centrum Operacji Kosmicznych odpowiedzialne za kontrolę nad satelitami należącymi do Europejskiej Agencji Kosmicznej. Wiesbaden zaliczany jest także do atrakcyjnych ośrodków uzdrowiskowych.

Najniższe wartości PKB per capita w 2000 r. odnotowano we wszystkich landach wschodnich (z wyjątkiem Berlina) i kształtowały się w granicach od 62,5% do 66,6% średniej dla Niemiec, a w Berlinie 99,6%. W latach 2000–2015 wyraźnie wolniej niż przeciętnie w kraju wzrastały gospodarki Szlezwiku-Holsztyna, Hamburga i Hesji, a następnie Berlina, Nadrenii-Północnej Westfalii, Nadrenii Palatynatu i Dolnej Saksonii. W tym czasie najszybsze tempo rozwoju gospodarki wystąpiło w Saksonii i Turyngii. Dynamika gospodarki niemieckiej, w tym większości landów, była niższa przed wybuchem kryzysu finansowego i gospodarczego. W 2009 r. PKB per capita Niemiec zmniejszył się o 3,9%, większy spadek wartości tego wskaźnika odnotowały Niemcy Zachodnie (–5,2%) niż Niemcy Wschodnie (–3,5%). Większa odporność wschodnich landów na kryzys wynikała

²¹ Hamburg jest największym portem morskim w Niemczech, pomimo że jest oddalony od wybrzeży Morza Północnego o około 110 km. **A. Montwill**, *Znaczenie portów pasa Le Hawre – Hamburg w europejskim systemie transportowym*, Świat Morskich Publikacji, Szczecin 2010.

m.in. z tego, że funkcjonuje tam więcej małych i średnich firm, które nie są zależne od eksportu w takim stopniu jak duże koncerny na zachodzie. W gospodarce wschodnich Niemiec jest stosunkowo duży udział branży rolno-spożywczej, mniej wrażliwej na wahania koniunktury gospodarczej, jak to ma miejsce w branżach przemysłowych. Czynnikiem stabilizacji były również środki i programy wsparcia realizowane w ramach tzw. paktu solidarnościowego II przeznaczonego na rozwój nowych krajów związkowych²².

W kolejnych latach szybciej niż przeciętnie w kraju rozwijały się gospodarki Turyngii, Badenii-Wirtembergii, Saksonii, Bawarii i Saary. W całym okresie 2000–2015 nastąpił spadek PKB na osobę landów zachodnich w stosunku do średniej dla Niemiec: w Hamburgu o 13,4 p.p., w Hesji i Szlezwiku-Holsztyn o ponad 8 p.p. Wskaźnik ten zmalał również w Nadrenii-Północnej Westfalii, Bremie, Dolnej Saksonii i Nadrenii Palatynacie oraz w Berlinie, jako jedynym landzie wschodnim. Wyższy wzrost gospodarczy w landach wschodnich wpłynął na poprawę relacji ich PKB per capita do średniej krajowej. Najszybciej proces konwergencji odnotowały Saksonia i Turyngia, które zmniejszyły dystans rozwojowy odpowiednio o 8,8 p.p. i 8,0 p.p. W 2015 r. wartość PKB na mieszkańca w tych landach stanowiła odpowiednio 74,9 i 71,1% średniej krajowej oraz 45 i 42,7% przeciętnej najlepszego pod tym względem Hamburga. Choć w mniejszym stopniu, to dystans odrobiły również pozostałe landy wschodnie. Można więc powiedzieć, że nastąpiła nieznaczna zbieżność gospodarcza, na co wskazuje wzrost udziału PKB na osobę landu najbiedniejszego w PKB landu najbogatszego z 35 do 40%.

Wzrost i zróżnicowanie płac

Miarą spójności ekonomicznej jest również poziom wynagrodzeń. W analizowanym okresie przeciętne średnie wynagrodzenie brutto na pracującego wzrastało w prawie wszystkich landach (z wyjątkiem Szlezwiku-Holsztyna i Berlina). Należy przy tym zaznaczyć, że dynamika płac była niższa niż dynamika PKB. Bardziej dynamiczny wzrost wynagrodzeń zaobserwowano w landach wschodnich, w szczególności w Turyngii o ponad 12,4%, Saksonii-Anhalt o 11,6% oraz Saksonii o 8,8%. W najmniejszym stopniu wynagrodzenia wzrosły w Saarze, Nadrenii-Północnej Westfalii, Nadrenii-Palatynacie i Dolnej Saksonii. Wynagrodzenia rosły we wszystkich landach szybciej po wybuchu kryzysu finansowego niż przed jego wystąpieniem. Niezależnie od innych czynników, wpływ na tę sytuację miało również wprowadzenie od 1 stycznia 2015 r. w całych Niemczech ustawowej płacy minimalnej 8,50 euro za godzinę pracy.

²² S. Pastuszka, *Polityka rozwoju wschodnich Niemiec – cele, narzędzia, efekty*, Optimum. Studia Ekonomiczne 2016/6 (84), s. 56–75.

TABELA 3: Wynagrodzenie brutto w landach Niemiec

Land	2000		2008		2015		Zmiana 2015–2000	
	tys. euro	%	tys. euro	%	tys. euro	%	%	w p.p.
Niemcy	31,3	100,0	30,0	100,0	32,5	100,0	103,9	0,0
Badenia- -Wirtembergia	33,4	106,8	32,3	107,8	34,9	107,5	104,6	0,9
Bawaria	32,8	105,0	32,2	107,1	34,5	106,2	105,0	1,2
Brema	31,9	102,2	31,0	103,3	33,3	102,6	104,4	0,5
Dolna Saksonia	29,4	94,1	27,4	91,3	29,8	91,9	101,5	-2,2
Hamburg	37,5	119,9	36,5	121,6	39,0	120,3	104,2	0,4
Hesja	35,1	112,3	34,5	115,0	36,1	111,1	102,7	-1,2
Nadrenia Północna- -Westfalia	32,3	103,4	30,5	101,5	32,7	100,8	101,3	-2,6
Nadrenia Palatynat	30,6	97,9	28,5	94,9	31,0	95,3	101,2	-2,5
Saara	30,6	97,9	29,0	96,5	30,8	94,8	100,6	-3,1
Szlezwik-Holsztyn	28,9	92,4	26,8	89,4	28,7	88,2	99,2	-4,2
Berlin	32,8	104,8	30,1	100,1	32,6	100,5	99,6	-4,3
Brandenburgia	25,6	80,9	24,6	81,9	27,3	84,1	106,6	2,2
Meklemburgia- -Pomorze Przednie	24,0	76,8	22,9	76,4	25,8	79,4	107,8	2,7
Saksonia	27,8	79,3	24,1	80,4	27,0	83,1	108,8	3,4
Saksonia Anhalt	24,0	76,8	23,2	77,3	26,8	82,5	111,6	5,7
Turyngia	24,0	76,8	23,8	79,2	27,0	83,1	112,4	6,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Destatis.

Konsekwencją zróżnicowanej przestrzennie dynamiki płac był wzrost ich poziomu w stosunku do średniej krajowej w uboższych landach, szczególnie w Turyngii o 6,3 p.p. i Saksonii-Anhalt o 5,7 p.p.²³ Wzrost ten nastąpił także w siedmiu innych landach. W tym czasie nastąpił spadek również w siedmiu

²³ Wyraźny wzrost wynagrodzenia bezpośrednio przyczynił się do zwiększenia wydatków konsumpcyjnych gospodarstw domowych. Wielkość tego wskaźnika wschodnich Niemiec w latach 1991–2012 wzrosła o ponad 141%. S. Pastuszka, *Polityka rozwoju wschodnich Niemiec – cele, narzędzia, efekty*, Optimum. Studia Ekonomiczne 2016/6 (84), s. 56–75.

landach, najwyższy w Berlinie i Szlezwik-Holsztynie: odpowiednio o 4,3 p.p. i 4,2 p.p. Tak samo jak w przypadku PKB, między landami o najwyższym i najniższym poziomie wynagrodzeń odnotowano niewielkie, tj. o 2 p.p. zmniejszenie dysproporcji. Mimo to najniższy poziom płac, podobnie jak w 2000 r., utrzymuje się w Meklemburgii-Pomorzu Przednim o najwyższym w kraju odsetku zatrudnionych w sektorze rolniczym²⁴. Kształtował się on na poziomie 79,4% średniej krajowej i 66% najlepszego pod tym względem Hamburga.

O powolnym zwiększaniu spójności ekonomicznej między landami świadczą także zmiany współczynnika zmienności w poszczególnych latach. W przypadku PKB na osobę wielkość tego wskaźnika zmniejszyła się z 32,6% w 2000 r. do 27,8% w 2015 r. W mniejszym stopniu uległa zmniejszeniu wielkość współczynnika zmienności w zakresie płac, z 14,3% w 2000 r. do 12,5% w roku 2015.

TABELA 4: *Współczynnik zmienności PKB per capita i przeciętnych wynagrodzeń w landach Niemiec*

Miara	Wskaźnik zatrudnienia			Stopa bezrobocia		
	2000	2008	2015	2000	2008	2015
Współczynnik zmienności	32,6	30,6	27,8	14,3	14,6	12,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Destatis.

W ocenie Federalnego Urzędu Statystycznego ciągle utrzymujący się niższy poziom wynagrodzeń w landach wschodnich wynika ze struktury wielkości funkcjonujących tam podmiotów gospodarczych, gdzie dominują małe i średnie przedsiębiorstwa²⁵.

Zatrudnienie

Postępująca konwergencja gospodarcza uruchomiła powolną zbieżność społeczną. Na przestrzeni lat 2000–2015 średnia stopa zatrudnienia w Niemczech zwiększyła się o 8,3 p.p., w tym w latach 2000–2008 o 4,4 p.p., a w latach 2008–2015 o 3,9 p.p. Należy jednak zwrócić uwagę, że na statystyczny wzrost

²⁴ *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder, Zusammenhänge, Bedeutung und Ergebnisse*, Statistische Ämter der Länder, Stuttgart 2016; **W. Smolny, M. Kirbach**, *Wage differentials between East and West Germany: are they related to the location or to the people?*, *Applied Economics Letters* 2011/18/9, s. 873–879.

²⁵ *25 Jahre Deutsche Einheit*, Statistische Ämter des Bundes und der Länder, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2015, s. 69.

tego wskaźnika ma wpływ także większy udział nowych form zatrudnienia, zwłaszcza kobiet: w niepełnym wymiarze czasu pracy (*minijob* i *midijob*, czyli mini- i midietaty)²⁶, zatrudnieniu na czas określony, zatrudnieniu za pośrednictwem agencji prac tymczasowych, zatrudnieniu przy pracach publicznych itp., określanym jako zatrudnienie marginalne²⁷. Wyższy wzrost wskaźnika zatrudnienia odnotowały wszystkie landy wschodnie, a w szczególności Saksonia-Anhalt (o 14,2 p.p.) i Brandenburgia (o 13,9 p.p.). Najniższy wzrost zatrudnienia spośród wschodnich landów wystąpił w Berlinie.

W rezultacie zmian na rynku pracy w poszczególnych landach nastąpiło nieznaczne zmniejszenie różnicy między najniższym poziomem zatrudnienia w danym kraju związkowym a przeciętną wielkością tego miernika w całych Niemczech, z 6,3 p.p. w 2000 r. do 6,1 p.p. w 2015 r. Nieco bardziej zmniejszyła się rozpiętość między landami o najwyższym i najniższym poziomie zatrudnienia: z 11,4 p.p. w 2000 r. do 9,8 p.p. w 2015 r. W 2015 r. najwyższe zatrudnienie, powyżej 76%, występowało w Bawarii i Badenii-Wirtembergii. W obydwu landach jest ono związane w dużym stopniu z działalnością wielu koncernów o światowym znaczeniu. Należą do nich w Bawarii m.in. BMW, Audi – w grupie Volkswagen AG, MAN SE, Siemens AG oraz Daimler AG, Porsche AG, Bosh GmbH w Badenii Wirtembergii. W tych krajach związkowych prowadzi działalność również wiele innych przedsiębiorstw w przemyśle maszynowym, metalowym, lotniczym, precyzyjnym, optycznym, rafineryjnym, chemicznym, farmaceutycznym, poligraficznym, włókienniczym, odzieżowym i spożywczym. Funkcjonuje tam sześć z dziewięciu uniwersytetów uznawanych w Niemczech za elitarne²⁸. W dużych miastach tych landów funkcjonują liczne banki, instytucje ubezpieczeniowe i handlowe. Samo Monachium jest siedzibą dla 13 z grupy największych niemieckich spółek giełdowych. Natomiast Stuttgart i okolice wyróżnia największe w Niemczech nagromadzenie instytucji naukowo-badawczych (m.in. należące do najbardziej prestiżowych sześć Instytutów Fraunhofera i dwa Instytuty Maxa Plancka).

²⁶ Zdecydowanie najwyższy odsetek pracujących na niepełnym etacie w ogólnej liczbie osób w wieku 15–64 zanotowano w Bremie (18,4) i Hamburgu (17,5), a więc krajach związkowych specyficznych ze względu na swą wielkość i strukturę. Zob. **T. Budnikowski**, *Tendencje w wykorzystaniu czasu pracy w państwach wysoko rozwiniętych na początku XXI wieku*, Policy Papers, nr 15 (I), Instytut Zachodni, Poznań 2015, s. 65–67, 77–81.

²⁷ **K. Nyklewicz**, *Regionalne dysproporcje w rozwoju atypowych form zatrudnienia w Niemczech*, *Studia Regionalne i Lokalne* 2012/4 (50), s. 78–93.

²⁸ Uniwersytet Ludwika Maksymiliana (LMU) i Uniwersytet Techniczny w Monachium, Uniwersytet Ruprechta-Karola w Heidelbergu, Uniwersytet Alberta-Ludwika we Fryburgu, Instytut Technologii w Karlsruhe (KIT).

Do poziomu zatrudnienia tych landów zbliżają się wschodni Niemcy: Saksonia i Brandenburgia. Najniższy wskaźnik zatrudnienia, poniżej 70%, odnotowano w landach-miastach: Bremie i Berlinie. Berlin to wielokulturowe miasto, które oferuje pracę głównie w sektorze prostych usług (87,8% pracujących przy 73,9% średniej dla Niemiec), gdzie w wielu branżach (gastronomiczna, handlowa, hotelowa, opiekuńcza, usług porządkowych, budownictwo) często oferowana jest nierejestrowana praca. Problem ten dotyczy przede wszystkim obcokrajowców, którzy mają utrudniony dostęp do rynku pracy ze względu na słabą znajomość języka i zwykle niskie kwalifikacje²⁹. Natomiast w Bremie niski wskaźnik zatrudnienia wynika z wąskiej specjalizacji gospodarki zdominowanej przez sektor stoczniowy i rybołówstwa. W obu tych landach w niewystarczającym stopniu wykształcona jest średnia przedsiębiorczość.

W latach 2000–2015 odnotowano widoczny postęp w zmniejszaniu poziomu bezrobocia we wszystkich krajach związkowych, w większym stopniu po wybuchu kryzysu finansowego w 2008 r. niż przed jego wystąpieniem. Największy spadek stopy bezrobocia (o 12,2 p.p.) wystąpił w Saksonii Anhalt, następnie w Brandenburgii – o 10,6 p.p. i Saksonii – o 9,8 p.p. Rozmiary bezrobocia zostały w dużym stopniu ograniczone także w pozostałych wschodnich krajach związkowych. Te pozytywne tendencje na rynku pracy były wynikiem zarówno dodatniego wzrostu gospodarczego (z wyjątkiem 2009 r.), jak również zwiększonej emigracji zarobkowej mieszkańców wschodnich landów do zachodniej części Niemiec. Konsekwencją wysokiej dynamiki spadku bezrobocia we wschodnich landach było zmniejszenie różnicy między najwyższym poziomem bezrobocia w danym landzie a jego średnią wartością w kraju z 12,3 p.p. w 2000 r. do 4,8 p.p. w 2015 r. Podobnie jak w przypadku zatrudnienia, w większym stopniu zmniejszyła się różnica między landami o najwyższej i najniższej stopie bezrobocia: z 16,2 p.p. w 2000 r. do 6,5 p.p. w 2015 r. Pomimo tych korzystnych zmian nadal stopa bezrobocia we wschodnich landach w 2015 r. znacznie przewyższała poziom bezrobocia rejestrowany w landach zachodnich. Największy odsetek osób pozostających bez pracy występuje w Berlinie i Saksonii Anhalt, a najmniejszy w Bawarii i Badenii Wirtembergii.

²⁹ Z danych Federalnego Urzędu Statystycznego wynika, że spośród imigrantów aż 38,3% nie ma kwalifikacji zawodowych. *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit*. Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2015, Statistisches Bundesamt (Destatis), 2017, s. 7.

TABELA 5: *Wskaźnik zatrudnienia i stopa bezrobocia w landach Niemiec*

Landy	Wskaźnik zatrudnienia				Stopa bezrobocia			
	2000	2008	2015	zmiana 2000–2015 w p.p.	2000	2008	2015	zmiana 2000–2015 w p.p.
Niemcy	65,7	70,1	74,0	8,3	7,9	7,5	4,6	-3,3
Badenia- -Wirtembergia	69,9	74,1	76,9	7,0	4,1	4,2	3,1	-1,0
Bawaria	71,4	74,2	77,7	6,3	4,0	4,3	2,9	-1,1
Brema	61,9	64,4	67,9	6,0	10,0	9,6	5,6	-4,4
Dolna Saksonia	65,0	68,5	73,5	8,5	6,6	7,1	4,3	-2,3
Hamburg	66,9	70,3	75,1	8,2	7,8	7,1	4,3	-3,5
Hesja	67,9	70,4	73,6	5,7	5,8	6,5	4,0	-1,8
Nadrenia Pół- nocna-Westfalia	63,5	67,4	70,7	7,2	6,5	7,4	5,2	-1,3
Nadrenia Palatynat	66,4	71,5	74,1	7,7	5,8	5,6	3,7	-2,1
Saara	61,6	67,3	70,7	9,1	7,3	7,1	5,6	-1,7
Szlezwik- -Holsztyn	66,6	70,8	74,7	8,1	6,4	6,8	4,2	-2,2
Berlin	60,2	62,6	69,0	8,8	14,4	15,2	9,4	-5,0
Brandenburgia	61,3	70,8	75,2	13,9	16,3	11,5	5,7	-4,8
Meklemburgia- -Pomorze Przednie	59,8	68,0	71,7	11,9	16,4	14,7	7,8	-8,6
Saksonia	62,2	69,5	75,2	13,0	16,1	12,9	6,3	-9,8
Saksonia Anhalt	59,4	67,7	73,6	14,2	20,2	14,5	8,0	-12,2
Turyngia	63,7	70,2	74,2	10,5	13,5	10,7	5,8	-7,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Destatis.

Proces osiągnięcia spójności społecznej między niemieckimi krajami związkowymi w całym analizowanym okresie 2000–2015 znajduje odzwierciedlenie również w zmniejszeniu wartości współczynnika zmienności: w przypadku wskaźnika zatrudnienia z 5,7 do 3,7% oraz w zakresie stopy bezrobocia z 51,8 do 34,0%.

TABELA 6: *Współczynnik zmienności zatrudnienia i stopy bezrobocia w landach Niemiec*

Miara	Wskaźnik zatrudnienia			Stopa bezrobocia		
	2000	2008	2015	2000	2008	2015
Współczynnik zmienności	5,7	4,4	3,7	51,8	40,9	34,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Destatis.

6. Landy o zbliżonej sytuacji ekonomicznej i społecznej

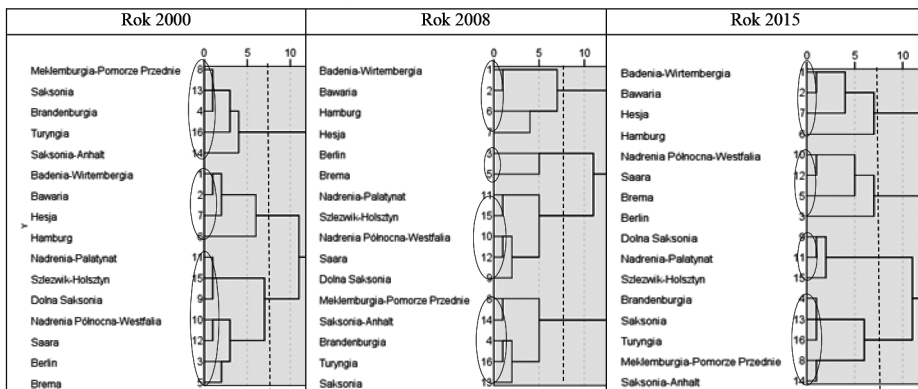
Podział na bogatsze Niemcy Zachodnie i wyraźnie słabiej rozwinięte wschodnie kraje związkowe można wyraźniej przedstawić, wykorzystując analizę skupień. Ma ona charakter statyczny, więc wybrano do niej charakterystyczne okresy koniunktury oddzielone latami: 2000, 2008 i 2015, będące odpowiednio rokiem początkowym analizy, rokiem początku globalnego kryzysu finansowego oraz rokiem końcowym badania. Wyniki analizy skupień względem czterech analizowanych zmiennych makroekonomicznych przedstawiono za pomocą dendrogramów³⁰ zestawionych na rysunku 2.

Niezależnie od analizowanych lat w jednym skupieniu znalazły się wschodniemieckie landy bez Berlina, z niskim PKB per capita i poziomem wynagrodzeń, a wyższą stopą bezrobocia. W 2015 r. stanowiły one jednak mniej homogeniczną grupę niż w 2000 r. Można zauważyć, że w większym stopniu podobieństwa wykazują z jednej strony Brandenburgia, Saksonia i Turyngia, a z drugiej – Meklemburgia i Saksonia-Anhalt. Drugie skupienie, utrzymujące się przez 15 lat, tworzą landy najlepiej rozwinięte o niskim bezrobociu: Badenia-Wirtembergia, Bawaria, Hesja i Hamburg. Kolejne dwa skupienia w 2015 r. obejmowały landy o dość dobrej, ale stale pogarszającej się na tle kraju sytuacji gospodarczej: Nadrenię-Północną Westfalię, Saarę, Bremę i w mniejszym stopniu Berlin (ze względu na najgorszą w kraju sytuację na rynku pracy) oraz Dolną Saksonię, Nadrenię-Palatynat i Szlezwik-Holsztyn. W 2000 r. wprawdzie tworzyły one jedną dużą, ale jednak zróżnicowaną grupę landów.

³⁰ Analiza została wykonana hierarchiczną metodą aglomeracyjną Warda, zmierzającą do tworzenia skupień o małej ilości obiektów. Ma charakter statyczny – w celu lepszej wizualizacji problemu w czasie do prezentacji dendrogramu obrano początkowy (2000), środkowy (2008) i końcowy okres badania (2015). Odległości między skupieniami zostały wyrażone za pomocą odległości euklidesowej. Wybór lokalizacji przerywanej linii, determinującej liczbę jednolitych grup w danym układzie skupień, miał charakter arbitralny i był podyktowany względami praktycznymi, tj. możliwością interpretacji wyników. Podział na poszczególne skupiska landów został wygenerowany przez program.

RYSUNEK 2: Grupy niemieckich landów podobnych w 2000, 2008 i 2015 r. ze względu na PKB per capita, wysokości wynagrodzeń, wskaźnika zatrudnienia oraz stopy bezrobocia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Destatis.

7. Zakończenie

Przeprowadzona analiza wykazała, że między niemieckimi landami powoli zwiększa się poziom spójności ekonomicznej i społecznej. W całym okresie 2000–2015 szybciej rozwijały się gospodarki landów wschodnich z wyjątkiem Berlina niż landów zachodnich i stwierdzenie to dotyczy zarówno okresu przed wybuchem kryzysu finansowego, jak i po jego wystąpieniu. Spowodowało to zmniejszenie różnic w poziomie PKB per capita między najuboższym i najzamożniejszym landem o 17,2 p.p. oraz wielkością przeciętną dla Niemiec o 3,8 p.p. Wolniej przebiegał proces nadrabiania dystansu w poziomie wynagrodzeń. Różnice między landami o najniższych i najwyższych zarobkach zmniejszyły się o 2,3 p.p., a między landem o najniższych płacach i średnią kraju o 2,7 p.p.

Szybsze tempo wzrostu gospodarczego landów wschodnich w dużym stopniu przełożyło się również na większą dynamikę na ich rynku pracy. Konsekwencją obserwowanych zmian było zmniejszanie się różnicowań między wschodnimi i zachodnimi landami w poziomie zatrudnienia i bezrobocia. Różnice między landami o najniższym i najwyższym wskaźniku zatrudnienia i stopy bezrobocia zmalały odpowiednio o 1,6 p.p. i 1,3 p.p. Mniejszą dynamikę konwergencji w zakresie tych mierników odnotowano w odniesieniu do średniej wielkości w całych Niemczech. Wyniosła ona w przypadku zatrudnienia zaledwie 0,2 p.p., a w przypadku stopy bezrobocia tylko 0,4 p.p.

Reasumując, należy stwierdzić, że dysproporcje w poziomie rozwoju gospodarczego i społecznego między landami Niemiec zmniejszają się, ale tempo tych zmian jest niewielkie. Dlatego nadal utrzymuje się między nimi dość duży dystans. W 2015 r. PKB w przeliczeniu na mieszkańca w najbardziej rozwiniętej Meklemburgii-Pomorzu Przednim był o 1/3 mniejszy od średniego ogólnoniemieckiego poziomu, przeciętne wynagrodzenie niższe o ponad 20%, zaś odnotowana w Berlinie najwyższa stopa bezrobocia była dwukrotnie wyższa od średniej w całych Niemczech.

Bibliografia

Akty prawne

Jednolity Akt Europejski (*Single European Act, SEA*), Dz. U. L 169 z 29.06.1987.
Traktat o Unii Europejskiej i Traktat o funkcjonowaniu Unii Europejskiej (wersje skonsolidowane), Dz. U. UE 2016 C 202 z 07.06.2016.

Opracowania

25 Jahre Deutsche Einheit, Statistische Ämter des Bundes und der Länder, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2015.

Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2015, Statistisches Bundesamt 2017.

Budnikowski Tomasz, *Tendencje w wykorzystaniu czasu pracy w państwach wysoko rozwiniętych na początku XXI wieku*, Policy Papers, nr 15(I), Instytut Zachodni, Poznań 2015.

Churski Paweł, *Spójność a przestrzeń – dylematy polityki regionalnej*, w: Lidia Mierzejewska, Magdalena Wdowicka (red.), *Problemy rozwoju lokalnego i regionalnego na początku XXI wieku*, Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu, ser. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna 2011/15.

Golinowska Stanisława, Kocot Ewa, *Spójność społeczna. Stan i perspektywy rozwoju społecznego kraju w przekrojach regionalnych*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013.

Gorzela Grzegorz, *Rozwój polskich regionów a polityka spójności Unii Europejskiej*, w: Grzegorz Gorzelak (red.), *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2007.

Götz Marta, *Konwergencja dochodów w Niemczech w latach 1991–2007*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2010/72/1.

Grad der Verstärkung nach Fläche, Bevölkerung und Bevölkerungsdichte am 31.12.2015.
Inwestycje na rzecz wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. Szósty raport na temat spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej, Komisja Europejska, Bruksela 2014.

Montwill Andrzej, *Znaczenie portów pasa Le Hawre – Hamburg w europejskim systemie transportowym*, Świat Morskich Publikacji, Szczecin 2010.

Nyklewicz Krzysztof, *Regionalne dysproporcje w rozwoju atypowych form zatrudnienia w Niemczech*, Studia Regionalne i Lokalne 2012/4 (50).

Opinion of the European Committee of the Regions – Indicators for territorial development – GDP and beyond, Official Journal of the European Union, (2016/C 120/05).

- Pastuszka Sławomir**, *Polityka rozwoju wschodnich Niemiec – cele, narzędzia, efekty*, Optimum. Studia Ekonomiczne 2016/6 (84).
- Pastuszka Sławomir**, *Rola Narodowego Programu Przebudowy Dróg Lokalnych w kształtowaniu spójności terytorialnej województwa świętokrzyskiego*, Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae 2016/2.
- Smolny Werner, Kirbach Matthias**, *Wage differentials between East and West Germany: are they related to the location or to the people?*, Applied Economics Letters 2011/18/9.
- Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej. Polski wkład w debatę*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.
- Statistisches Jahrbuch. Deutschland und Internationale, Statistisches Bundesamt, Wiesbaden 2014.
- Strzelec Jerzy**, *Teoretyczne podstawy budowania konkurencyjności przedsiębiorstw*, w: *Zdolności konkurencyjne przedsiębiorstw regionu świętokrzyskiego w świetle wejścia do Unii Europejskiej*, Studia i Materiały, nr 3, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Jana Kochanowskiego, Kielce 1999.
- Sytuacja gospodarcza, społeczna i terytorialna Niemiec (Obszar Metropolitalny Rhein-Neckar)*, Parlament Europejski, Dyrekcja Generalna ds. polityki wewnętrznych Unii, Bruksela 2010.
- Szlachta Jacek**, *Spójność terytorialna wymiarem traktatowym polityki strukturalnej Unii Europejskiej*, Prace i Materiały Instytutu Rozwoju Gospodarczego, nr 85, Warszawa 2011.
- Śleszyński Paweł**, *Przestrzeń – region – terytorium. Wokół „Zielonej Księgi w sprawie spójności terytorialnej”*, w: *Spójność terytorialna wyzwaniem polityki rozwoju Unii Europejskiej. Polski wkład w debatę*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2009.
- Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder, Zusammenhänge, Bedeutung und Ergebnisse*, Statistische Ämter der Länder, Stuttgart 2016.
- W drodze do spójności. Polskie regiony 2007–2013*, Główny Urząd Statystyczny 2016.

Sławomir PASTUSZKA

CHANGES IN THE ECONOMIC AND SOCIAL COHESION OF THE GERMAN STATES IN THE YEARS 2000–2015

(Summary)

The paper seeks to determine the occurrence of economic and social cohesion between German Länder. To achieve this aim, the author used the following methods: analysis of the literature, descriptive statistics, dissipation and clustering analysis. The research is based on data downloaded from the Federal Statistical Office (Destatis). Four variables were taken into consideration: GDP per capita, gross wages per worker, employment rate and unemployment rate. The study covered the period from 2000 to 2015, including a breakdown in two sub-periods: 2000–2008 (before the global financial crisis) and 2008–2015 (after the start of the crisis).

The results of the research show that the disparities in the level of economic and social development between the Länder of Germany (East and West) decrease very slowly, before and after the outbreak of the crisis. In the analyzed period Relatively quick was the process of catching up in the GDP level, then in the level of wages and the slowest in employment and unemployment level. However, despite the catching-up in development, the Eastern and the Western Länder still share a fairly large distance in the basic economic indicators.

Keywords: Economic and social cohesion; Germany; GDP; gross wages; employment rate; unemployment rate